

В. В. Дементьєв

НОВИЙ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття являє собою системний огляд української наукової літератури з інституціоналізму. Огляд структуровано стосовно до основних напрямів досліджень в даній галузі. Подано досить масштабну бібліографію наукових праць з розглядуваної проблеми.

З кінця 1990-х років в Україні швидко зростає інтерес до інституціональних проблем економіки. Дослідницька програма інституціоналізму, яка на початку й в середині 90-х років перебувала на периферії наукових інтересів українських учених, стає одним з домінуючих напрямів сучасного економічного аналізу в Україні. Популярність Ф. Хайєка, Л. Мізеса, М. Фрідмана змінюється на захопленість здобутками інституціоналістів (Р. Коуза, Д. Норта, О. Уильямсона та ін.). Це проявляється в значному зростанні числа монографій, наукових статей, дисертацій, присвячених розробці даної проблематики.

Впродовж кількох останніх років українські автори підготували ряд наукових праць, спеціально присвячених розробці інституціональної економічної теорії (С. Архієреєв, А. Чаусовський, О. Прутська, В. Липов, В. Якубенко, О. Яременко). В галузі інституціонального аналізу активно працюють О. Беляєв, І. Бочан, М. Білоусенко, Т. Гайдай, В. Геєць, А. Гриценко, В. Дементьєв, М. Зверяков, М. Йохна, І. Малий, О. Нестеренко, Р. Пустовийт, В. Тарасевич та ін.

Можна констатувати той факт, що інституціональна економічна теорія нині є одним із провідних напрямів у сучасній українській економічній думці. Про це свідчить, зокрема, той факт, що бібліографія праць, опублікованих в Україні з проблем інституціоналізму за останні роки, перевищує дві сотні найменувань.

Науковими центрами, де ведуться систематичні дослідження в галузі інституціональної теорії, є Харківський національний університет ім. В. Каразіна, Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана, Донецький національний технічний університет, Донецький національний університет, Львівський національний університет ім. І. Франка.

У Донецькому національному технічному університеті, починаючи з 2003 р., проводиться щорічна міжнародна наукова конференція «Проблеми

© В. В. Дементьєв, 2007

ISSN 0320-4421. Історія нар. госп-ва та екон. думки України. 2007. Вип. 39-40.

сучасної економіки й інституціональна теорія». При цьому кількість учасників з року в рік зростає. Матеріали даної конференції опубліковані в п'яти випусках наукових збірників «Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія економічна». У березні 2004 р. в Київському національному університеті ім. Т. Шевченка був проведений теоретико-методологічний семінар, присвячений з'ясуванню місця й ролі інституціоналізму в структурі сучасної економічної науки [15]. Неординарною подією в наукових колах вітчизняних прихильників інституціональної парадигми економічного аналізу став симпозіум, де розглядалися проблеми удосконалення інституціонального устрою економічної системи України в контексті забезпечення інноваційно-інвестиційного типу зростання, що відбувся в листопаді 2004 р. у Харківському національному університеті ім. В. Каразіна [31; 32].

Напрацювання вітчизняних прихильників інституціонального аналізу дедалі частіше з'являються на сторінках наукових економічних видань. Своєрідним популяризатором результатів вітчизняних досліджень з проблем інституціональної економіки став науковий журнал «Економічна теорія», який з 2004 р. видається Державною установою «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Певною віхою в розвитку інституціональних досліджень стало видання в 2005 р. спільної україно-російської монографії «Пострадянський інституціоналізм» [62].

Чому інституціоналізм? Що ж це за феномен пострадянський інституціоналізм? Чи є нинішня популярність інституціоналізму в колах науковців-економістів на пострадянському просторі мінливим явищем, свого роду науковою модою, що зміниться модою на інші напрями економічного аналізу й інших авторів (після появи нових перекладів творів сучасних західних економістів), або ж інтерес до інституціональної теорії носить сталий характер і відбиває внутрішні тенденції розвитку економічної теорії в пострадянських країнах і потреби реальної економічної політики пострадянської доби?

Зростаючий інтерес до інституціональної економічної теорії має, безумовно, як суб'єктивне, так і об'єктивне коріння. Певною мірою він зумовлюється тим ставленням до ортодоксальної неокласичної теорії, яке нині домінує в наукових колах сучасних економістів.

Перше. Традиції предмета економічного аналізу, що склалися в радянський період (економічні відносини) є ближчими до інституціоналізму, ніж до традицій неокласики (економічний вибір). У цьому розумінні, якщо виходити з особливостей традиційного об'єкта наукового дослідження марксистської політекономії (власність, економічні протиріччя й інтереси, держава, господарський механізм тощо), радянські політекономисти певною мірою були інституціоналістами.

Друге. Відсутність традицій і навичок використання методології й аналітичного інструментарію неокласичної дослідницької програми в культурі й традиціях економічного мислення, що сформувалося в рамках

радянської економічної школи. Йдеться, зокрема, про переважно скептичне ставлення фахівців у галузі економічної теорії до математики (математичного аналізу, економетрики, теорії ігор тощо) й відповідно – використання її апарату як інструмента економічного аналізу, без чого неможливе проведення досліджень у рамках неокласичної парадигми.

Третє. Інтерес до інституціональної теорії взагалі й особливо до її неінституціонального напрямку, як справедливо зауважує Р. Нуреев, пов'язаний зі «свідомими спробами подолати обмеженість ряду передумов, характерних для економікса (аксіоми повної раціональності, абсолютної інформованості, досконалої конкуренції, встановлення рівноваги лише за допомогою цінового механізму тощо), і розглянути сучасні економічні процеси комплексно й всебічно. Багато економістів розуміють, що в жодній экс-радянській країні ці передумови ще не склалися, а тому підхід, заснований на діяльності раціонального, максимізуючого корисність за умов досконалої конкуренції індивіда, суперечить реальному стану речей» [62, с. 29].

Четверте. Слід відмітити також не просто непопулярність неокласичної теорії як дослідницької програми в наукових колах пострадянських економістів, а й певну ворожість до неї з їх боку. Навряд чи ще десь можна зустріти таку кількість міркувань про кризу ортодоксальної економічної теорії (мається на увазі «*main stream economics*») і про її неприйнятність для аналізу реальних господарських процесів, як у пострадянській економічній літературі. Критичне ставлення до неокласичного аналізу пояснюється ще й тим, що відомі труднощі перехідної економіки (трансформаційна криза) розглядаються, найчастіше, як свідчення провалу теоретичних моделей економічної політики (зокрема, так званого, Вашингтонського консенсусу), які розроблялися в рідчизі неокласичної парадигми.

П'яте. Серед об'єктивних чинників, які зумовлюють науковий інтерес до інституціональної теорії, слід відмітити рухливість і нестійкість інституціонального середовища в пострадянських економіках. Основні залежності між макроекономічними параметрами (грошові агрегати, рівень зайнятості, обсяг ВВП, інфляція, сукупний попит тощо), а також залежності між параметрами виробничої функції на рівні фірми опосередковуються впливом інституціональних умов, що постійно змінюються. Тому в чистому вигляді аналіз кругообігу ресурсів на макро- і мікрорівнях носить абстрактний характер і не дозволяє отримати достовірні висновки про реальний стан економіки, й розробляти адекватні прогнози та заходи економічної політики. Крім того, для перехідної економіки залишається відкритим питання про вибір інститутів, причому насамперед базових. Розв'язання цієї проблеми є в довгостроковому плані більш суттєвим для забезпечення економічного розвитку, ніж розв'язання проблеми вибору між варіантами, наприклад, курсової політики.

Розв'язання проблеми вибору, як відомо, зумовлює й стимулює теоретичні побудови, що мають на меті обґрунтування такого вибору.

Шосте. До переліку факторів, що сприяли популяризації інституціональної дослідницької програми серед пострадянських теоретиків-економістів, можна також віднести і той факт, що основні наукові результати, досягнуті в галузі інституціонального економічного аналізу, є широко доступними на пострадянському просторі. На російську й українську мови перекладені основні праці в цій галузі (Р. Коуза, О. Уильямсона, Д. Норта, Т. Эггертссона, Дж. Бьюкенена, Е. Г. Фуруборна і Р. Ріхтера). Ще за радянської доби російською мовою були опубліковані праці класиків «старої» (традиційної) інституціональної теорії (Т. Веблена, Дж. К. Гелбрейта, Г. Мюрдаля), останнім часом виданий переклад фундаментальної праці Дж. Ходжсона. У справі популяризації інституціональної теорії на пострадянському науковому просторі вагомий внесок зробили російські науковці (Р. Капелюшников, А. Шаститко, А. Олійник, В. Тамбовцев, Р. Нуреев). Можна стверджувати, що нині інституціональна економічна теорія (як «нова», так і традиційна) є таким напрямом у сучасній економічній теорії, здобутки якого найбільш доступні для ознайомлення на пострадянському просторі. На відміну від інституціональної теорії, сучасні розробки в галузі неокласики чи інших (поряд з інституціоналізмом) течій неортодоксальної економічної думки (неокейнсианства, радикальної політичної економії, неомарксизму, соціо-економіки тощо) залишаються маловідомими в Україні через відсутність перекладних видань і певної складності доступу до сучасної англійської економічної літератури.

Сьоме. Популярність «нової» інституціональної теорії пояснюється також стрункістю й евристичною цінністю її методології, відсутністю схоластики як словесної (радянська політекономія), так і математичної (мейнстрім). Використання таких аналітичних інструментів (категорій) як «інститути», «трансакційні витрати», «права власності», «опортуністична поведінка», «контракти» тощо дозволяє створювати відносно прості й прозорі теоретичні моделі, що пояснюють вплив соціальної структури на перебіг господарювання.

Восьме. Говорячи про популярність інституціональних теорій на пострадянському просторі, не можна не відмітити й фактор наукової моди. Рідка дисертація або монографія в галузі економічної теорії обходиться без використання дефініції «інститут» і прикметника «інституціональний».

Основні напрями інституціональних досліджень До теперішнього часу визначилися наступні напрями досліджень в галузі інституціональної теорії в Україні.

Найбільшою популярністю користується, здається, *теорія трансакційних витрат*. Цей дослідницький напрям зв'язаний насамперед з працями С. Архієреєва. Він проаналізував феномен й здійснив класифікацію трансакційних витрат, з'ясував їх економічну роль,

взаємозв'язок з ефективністю виробництва й ринковою рівновагою, дослідив вплив інституціонального й соціального капіталу на особливості процесів ринкової трансформації, виявив нерівномірність їх розподілу між різними групами населення, що спричиняє майнове розшарування населення в країнах з перехідною економікою [1]. Дослідження проблеми трансакційних витрат продовжено цим автором у наступній роботі, де здійснено спробу розробити методологічні основи для розуміння меж трансакційного сектора [2]. При цьому трансакційний сектор розглядається ним як особливий інституціональний сектор економіки. Обґрунтовано доцільність поділу трансакційного сектора на трансакційні галузі економіки й внутріфірмовий трансакційний сектор. Автор доводить принципову можливість і практичну доцільність здійснення корегування системи національних рахунків за інституціональними секторами. Це дозволяє одержати інформацію про інституціональний трансакційний сектор безпосередньо із статистичних даних системи національних рахунків.

Феномен трансакційних витрат, їх класифікації й вимірювання за умов перехідної економіки розглядаються в праці І. Булеєва [13]. Об'єктом дослідження є також наступні проблеми: механізм формування й вплив трансакційних витрат на економічну циклічність [41]; трансакційні витрати іноземного інвестування [70]; трансакційні витрати фінансово-промислових груп [85]; проблеми обліку трансакційних витрат у діяльності суб'єктів господарювання [29]; трансакційні витрати формування й розвитку фондового ринку [30]; трансакційні витрати економічної інтеграції [26]; оцінка трансакційних витрат підприємства [50].

Ряд досліджень, присвячено аналізу впливу *інститутів на економічну поведінку*. Особливий інтерес у дослідників викликає проблема співвідношення й взаємодії формальних і неформальних інститутів у перехідній економіці України. Так, А. Чаусовський обґрунтовує висновок про те, що характерною рисою трансформаційних економічних систем є їх деінституціоналізований стан і перехід від стосунків на основі формальних інститутів до неформальних взаємодій. З точки зору даного автора неформальні інститути структурно включають, по-перше, неформальні господарські практики, що генеруються системою формальних інститутів і, по-друге, сукупність соціальних норм, джерелом яких є культура. Доводиться, що конвергенція інститутів можлива лише у разі, коли тенденція розвитку соціопсихологічних і соціокультурних неформальних інститутів є сумісною з логікою формальних правил [86].

Особливості інституціональної матриці українського суспільства розглядаються О. Прутською. Нею доводиться положення про домінування неформальних регуляторів поведінки економічних агентів в Україні і про те, що схильність до неформальності є однією з головних перешкод на шляху ринкової трансформації вітчизняного господарювання. Показано, що інституціональну природу сучасного українського суспільства

визначають процеси «деформалізації правил», внаслідок чого формальні регулятори обплітаються мережею неформальних відносин і перестають виконувати свої функції в автоматичному режимі [63].

Дослідженню проблем трансформації інститутів господарювання в Україні присвячена монографія В. Липова «Мотивація інституціональних змін у трансформаційній економіці». Ним проаналізовано еволюцію й розкрито механізм впливу національної культури господарювання на соціокультурну динаміку мотивів економічної діяльності, запропоновано заходи мотиваційного механізму трансформації інститутів господарювання [44].

Ряд статей, присвячених аналізу неформальних інститутів, опубліковано у журналі «Економічна теорія». Менталітет як категорію інституціональної економіки цікавить О. Гриценка [22]. Інституту довіри в економіці присвячені статті Т. Кричевскої [38] та В. Гейця [18].

Цілком природно, що в центрі уваги українських інституціоналістів перебувають *інституціональні проблеми перехідної економіки*. В 1997 р. О. Яременком була опублікована монографія «Переходные процессы в экономике Украины: институциональный аспект» [90] і захищена перша в Україні докторська дисертація з інституціональних проблем економічних досліджень перехідної економіки. Як одні з перших в Україні робіт у цьому напрямі слід назвати також статті І. Малого [52] і О. Лоцихіна [46].

Дослідженням інституціональних проблем достатньо високого рівня є монографія В. Якубенка «Базисні інститути у трансформаційній економіці», в якій розкриваються соціально-економічний зміст й роль базових інститутів (власності, влади, управління, праці) в структуроутворенні інституціональної підсистеми економіки. Особлива увага приділена характеристиці базисних інститутів як таких [89].

Вітчизняних дослідників цікавлять і такі проблеми, як використання інституціонально-еволюційного підходу в пізнанні трансформаційних змін в Україні (С. Биконя [8]; Т. Гайдай [16]); трансформаційні процеси в економіці України в контексті нової інституціональної теорії (П. Круш, І. Максименко [40]); інституціональні детермінанти економічного зростання в країнах з перехідною економікою (Л. Таміліна [74]); інституціональні протиріччя й інституціональні ресурси перехідної економіки (О. Носова [60]); інституціональні фактори економічного зростання за умов переходу України до ринку (А. Сохецька [73]); інституціональні складові формування ринкової економіки (О. Беляєв [5; 7]).

Аналіз інституціональних «пасток» перехідної економіки здійснюється в праці В. Ляшенко, де автор з'ясовує передумови виникнення ситуації інституціональних «пасток» і визначає шляхи їх подолання. Ним обґрунтовується необхідність побудови на основі неоінституціональної теорії загальної концепції виникнення економічних аномалій [48; 49].

Значна увага в публікаціях вітчизняних прихильників інституціоналізму приділяється дослідженню *методології останнього, його еволюції й місця в сучасній економічній теорії*.

Багато публікацій присвячено популяризації інституціоналізму й усвідомленню ролі інституціональної економічної теорії – як «нової», так і традиційної – в сучасному економічному аналізі, зокрема з'ясуванню аналітико-дослідницького потенціала неоінституціоналізму (Т. Гайдай [17]); виявленню меж застосування інституціонального аналізу в економічній теорії (О. Носова [61]); уточненню сутності, особливостей й класифікації основних інституціональних концепцій (Н. Йохна [34]); здійсненню порівняльного аналізу неокласичної й неоінституціональної теорій (Р. Пустовойт [66]); дослідженню інституціоналізму як сучасної парадигми економічної науки (О. Нестеренко [57]); обґрунтуванню місця інституціоналізму в діалектиці сучасного економічного розвитку (В. Новицький [58]); розгляду інституціоналізму як нової епістемологічної стратегії політичної економії (А. Коврига [37]).

Необхідно також відмітити й спроби розвинути й розширити методологію інституціонального аналізу, висунути власні концепції. Насамперед, викликає інтерес концепція інституціональної архітекτονіки, запропонована А. Гриценком. Остання характеризується ним як методологія інституціонального будівництва. При цьому обстоюється теза, що в суспільстві не існує нічого, щоб не несло на собі ознаки інститутів [20].

Заслуговують на увагу праці В. Тарасевича, присвячені розробці методологічних проблем інституціональної теорії, а також дослідженню ранніх етапів інституціональної еволюції [75; 76]. Методологічне ядро інституціональної парадигми, зокрема теорія раціональної поведінки, аналізується в працях О. Клишової [36].

Активно розвиваються дослідження *галузевих і прикладних аспектів інституціональної теорії*. Як об'єкт нової інституціональної теорії розглядаються система освіти [78]; інституціональні проблеми й інституціональні адаптації фінансового ринку [59]; інституціональні передумови трансформації аграрного сектора України [88; 45]; інституціональні проблеми підприємницького сектора [69]; інституціональні основи ринкової інфраструктури [79]; інституціональні аспекти інноваційного розвитку економіки [87]; інституціональний підхід до дослідження приватного сектора економіки [10; 12]; інститути розподілу економічних факторів виробництва [51].

На відміну від загальних питань інституціональної теорії й інституціональних проблем перехідної економіки дослідження з *теорії економічних організацій* є менш популярними серед українських інституціоналістів. На розробці цієї проблематики спеціалізується, зокрема М. Білоусенко. Розроблювальна ним загальна теорія економічної організації (фірми) базується на уявленні про взаємодію й нерозривність

організаційної структури організації та її технологічного ядра. Виходячи з цього обґрунтовуються положення про те, що не тільки трансакційні витрати, а й уся сукупність витрат виробництва залежить від організаційної структури, і що всі витрати є організаційно-специфічними, залежними від типу організаційної структури [3; 4].

У вітчизняній науковій літературі представлені також результати дослідження окремих аспектів економічної теорії організацій: інституціональної специфіки внутріфірмових взаємин «принципал-агент» (Р. Пустовийт [65]); моделювання кооперації суб'єктів взаємин «принципал – агент – контролер» (Д. Соколовський [71]); організаційної культури мікросистем (В. Усачьова [81]); інституціональних аспектів корпоративного управління (Г. Назарова [56]).

Не залишилися поза увагою вітчизняних прихильників інституціоналізму і такі його напрями як *теорія суспільного вибору, інституціональна теорія держави, конституційна економіка*. В цьому плані можна відмітити навчальний посібник з основ теорії суспільного вибору, підготовлений І. Бочаном [11], а також ряд праць з окремих проблем суспільного вибору: еколого-економічні взаємини в системі суспільного вибору (В. Євтушенко [27]); суспільний вибір при формуванні бюджетного механізму (Ю. Карасьова [35]); ринок інститутів у контексті суспільного вибору (М. Курносенко [42]); суспільний вибір і бюджетний процес (А. Дерлиця [25]); демократія й суспільний вибір (П. Круш [39]). Проблеми ренто-орієнтованої поведінки й корупції розглядаються О. Прутською, В. Дементьєвим, В. Ляшенко, О. Носовою.

Економіко-правовий напрям розвивається головним чином у частині аналізу проблем тіньової (нелегальної) економіки. Вони (ці проблеми) знайшли відбиття в монографічних дослідженнях О. Турчинова, В. Поповича, В. Мандибури, А. Базилюк і С. Коваленка.

Досить цікавими уявляються праці В. Вишневського й А. Веткіна, де розглядається модель раціонального вибору платника податків, який приймає рішення про ухиляння від сплати останніх. Зокрема, обґрунтовується положення, що зниження ставок податків не є достатньою умовою для скорочення масштабів зазначеного ухиляння: щоб досягти відчутного результату у цій справі, слід підвищити витрати функціонування посередників і зменшити рівень корупції в країні [14].

Інституціональні проблеми тіньової економіки знайшли відбиття в працях Т. Меркулової (інституціональні аспекти податкової поведінки) [55]; Н. Ткаченка й Є. Самійленка (інституціональні аспекти функціонування монополій і тіньової ренти в природокористуванні) [80]; Д. Соколовського (фактори виникнення нелегальності у внутріфірмових відносинах) [72]; Н. Холода (незавершеність формування інституціонального середовища й негативні процеси в сфері розподілу доходів) [84]; Н. Йохни (неоінституціональна теорія нелегальної економіки: сутність і можливості використання для подолання кризових

явищ в Україні) [33]; Є. Самійленко (класифікація й структуризація тіньової економіки) [68].

Можна відзначити, що в Україні як самостійний науковий напрям інституціональних досліджень розробляється *теорія економічної влади*. Насамперед йдеться про монографії Г. Задорожного [28] й В. Дементьєва [24]. Увагу авторів також привертають такі проблеми як співвідношення праці, власності й влади (А. Гриценко [21]); влада в корпоративному управлінні (А. Тарасенко [77]); фактор влади в економіці (О. Прутська [64]); економічна влада й безпека (О. Беляєв, А. Синельник [6]); дисциплінарна влада та її вплив на розвиток трудового колективу (Л. Лутай [47]); позиковий капітал і економічна влада (А. Гурнак [23]); деякі питання розподілу влади в корпораціях досліджуються в монографії Г. Назарової [56].

Інституціональні проблеми власності в пострадянській економіці розглядаються в монографіях І. Лазні [43], В. Рибалкіна [67], Г. Григоряна [19], Л. Мельника й М. Корецького [53; 54], В. Фесечко [82]. Окремі аспекти цього феномена вивчаються В. Мандибурою, І. Малим, Н. Чесноковою, Г. Задорожним та іншими авторами.

Власність є досить традиційним об'єктом дослідження для вітчизняних вчених-економістів, і тому література з даної проблеми є досить обширною. Практично жодна публікація з цього питання не обходиться без посилань на теорію прав власності. Разом з тим оригінальних досліджень щодо розподілу прав власності, виконаних у неоінституціональному ключі, небагато.

Особливості інституціональних досліджень на пострадянському просторі. В даному огляді не ставилося за мету оцінити чи порівняти ґрунтовність досліджень, проведених вітчизняними науковцями, і, тим більше, визначити істинність тих або інших теоретичних положень, які ними висувалися. Наше завдання полягало в тому, щоб представити загальну картину інституціональних досліджень в Україні, спробувати дати адекватну характеристику феномена пострадянського інституціоналізму та його відмітних рис.

Інституціональний напрям економічного аналізу в Україні перебуває в стадії становлення. Звідси неминучі (але згодом цілком переборні) «хвороби зростання». Це виражається, зокрема, у не зжитому до кінця «учнівському» характері ряду публікацій, відсутності узагальнюючих праць в галузі інституціональної теорії, а також навчальних посібників, присвячених систематичному викладу інституціонального підходу. До слабкостей праць вітчизняних авторів з інституціональної теорії можна, зокрема, віднести відсутність (за рідкісним винятком) емпіричної перевірки (верифікації) висунутих гіпотез, низький рівень і якість використання математичного апарату аналізу.

На характері вітчизняних інституціональних досліджень позначилися особливості освіти й традиції економічної думки, пов'язані з

неукоріненністю неокласики у вітчизняному економічному мисленні. Зокрема, неінституціональна економічна теорія для українських науковців не стала «економіксом інститутів», як характеризує її Т. Еггертссон [92]. В Україні вона не є неокласичною теорією, розширеною в бік проблем соціальної організації економіки, а, скоріше навпаки, є теорією соціальної організації економіки (політекономією), що сприйняла настанови неокласичної теорії в їх модифікованому (в рамках неінституціоналізму) вигляді.

Особливості пострадянського інституціоналізму відбивають також реальну господарську практику перехідної економіки. Ця реальність є далекою не лише від традиційних настанов неокласичного мейнстріма (повної раціональності, абсолютної інформованості та досконалої конкуренції), а й від ряду принципів неінституціональної теорії. Йдеться, насамперед, про постулати, запозичені останньою з мейнстріма в «недоторканому» вигляді: (рівність агентів, які беруть участь у трансакціях; добровільність їх здійснення; «атомізований» характер прийняття рішень; припущення про взаємовигідність трансакцій) [93]. Крім того, «пом'якшення» настанов мейнстріма, сприйнятих інституціоналізмом, у практиці перехідних економік часто набуває такого вигляду, що ставить під сумнів їх реалістичність. Так, раціональність тут може бути настільки неповною, що про неї взагалі не доводиться говорити. Опортуністична поведінка (поведінка з використанням підступності) може набувати таких масштабів і форм домінування, що власне чесна поведінка, сприймається як опортуністична тощо. Це обмежує можливості використання неінституціональної методології (у її «чистому» вигляді) для аналізу та розв'язання реальних проблем перехідних економік.

Слід звернути увагу також на відсутність у дослідженнях вітчизняних інституціоналістів чіткого розмежування між «ною» і традиційною інституціональною теорією. Відмінності між ними, маючи принципове значення для розмежування зазначених дослідницьких програм на Заході [83], представниками пострадянського (зокрема українського) інституціоналізму переважно не беруться до уваги. Єдність предмету дослідження (інститути та їх вдосконалювання) для останніх є більш важливою обставиною, ніж відмінності в настановах і інструментарії дослідження (індивідуалізм або холізм, раціональний вибір або заперечення раціональності тощо). «Багато хто з економістів, – зауважує Р. Нуреєв, – працює одночасно в рамках обох парадигм – і «нового», і «старого» інституціоналізму» [62, с. 455]. Більше того, в деяких публікаціях мають місце спроби прямого поєднання неінституціональної й традиційної інституціональної теорії у вигляді інституціонально-еволюційного підходу [9; 16]. Це призводить до певної «розмитості» методології дослідження в багатьох працях представників українського інституціоналізму та домінування описових методів аналізу. Звідси близькість методології пострадянського інституціоналізму до традиційного

інституціоналізму (навіть при декларованій прихильності до неоінституціонального напрямку). При цьому варто підкреслити, що згадана розмитість методології пострадянського інституціоналізму має не тільки суб'єктивну природу (що, поза всяким сумнівом, має місце), а й зумовлена певними об'єктивними обставинами. Справа в тому, що пострадянський інституціоналізм зіткається з протиріччями між, з одного боку, колом господарських явищ (інституціональних за своєї природою), які неможливо ігнорувати і яким необхідно дати теоретичне пояснення, а, з іншого боку, обмеженістю методологічних настанов неоінституціональної теорії. Цим пояснюється, зокрема, спроба доповнення неоінституціонального аналізу проблематикою та інструментарієм, що традиційно належать до сфери «старого» інституціоналізму чи марксизму (влада, технології, нерівність, еволюція тощо). Такий стан інституціональних досліджень, безумовно, не може вважатися задовільним. Він припустимий лише як перехідний стан (етап становлення).

Зазначена розмитість методології аналізу пострадянського інституціоналізму зумовлює певні вади відповідних досліджень. Відомий англійський методолог економічного аналізу М. Блауг з цього приводу зауважує: «Набагато кращим описом робочої методології інституціоналістів є те, що Уорд називає викладенням (*storytelling*), яке, на його думку, також характерне для більшої частини ортодоксальної економічної теорії, особливо прикладної. При викладенні використовується метод, який історики називають коллігацією – поєднання фактів, низькорівневих узагальнень, теорій високого рівня та ціннісних суджень у зв'язне оповідання, що скріплюється набором переконань і атиюдів, якими автор ділиться з читачем. У вмілих руках воно може бути надзвичайно переконливим, але при цьому завжди складно пояснити, чому вас переконали... Оскільки викладенням не вистачає строгості й чіткої логічної структури, їх досить просто можна верифікувати і майже неможливо фальсифікувати. Вони є чи можуть бути переконливими саме тому, що ніколи не ризикують виявитися неправильними» [91]. Разом з тим нечіткість методології створює й певні переваги. Справа в тому, що чим жорсткіше обмежені методологічні настанови дослідження, тим більш вузьким стає його предмет. Як наслідок, багато явищ господарської практики можуть опинитися поза методологічними межами теоретичного дослідження. Не випадково чимало явищ, фактів і взаємозв'язків господарського життя опинилися в полі зору економічної теорії саме завдяки традиційному інституціоналізму (інститути, трансакції, влада, еволюція тощо).

Проте простого опису й залучення нових фактів економічної реальності в аналіз явно недостатньо, їх слід ще й пояснити, для чого необхідна методологія нового рівня. У цьому розумінні розмитість методології пострадянського інституціоналізму може розглядатися як перехід до нової методологічної парадигми інституціональної теорії,

зокрема за рахунок розширення «захисної оболонки» методології неінституціонального аналізу. Прагнення подолати зазначену обмеженість і розробити власну інституціональну концепцію вже простежуються в деяких вітчизняних дослідженнях (А. Гриценко, В. Тарасевич, В. Якубенко, С. Архієреєв).

Якою мірою пострадянський інституціоналізм виявиться здатним оформитися у відносно самостійну дослідницьку програму в рамках інституціональної парадигми (як, наприклад, німецька теорія господарського порядку чи французька інституціонально-соціологічна школа) або ж він відрізнятиметься від англо-американського інституціоналізму лише особливостями предмету аналізу (перехідна економіка) залежатиме від того, чи зможуть його представники запропонувати нову методологію досліджень, покликану забезпечити адекватне теоретичне пояснення перехідним процесам в економіці та розробку на цій основі дієвої економічної політики.

Статья представляет собой системный обзор украинской научной литературы по институционализму. Обзор структурирован применительно к основным направлениям исследований в данной отрасли. Представлена довольно масштабная библиография научных работ по рассматриваемой проблеме.

1. *Архиереев С. И.* Трансакционные издержки и неравенство в условиях рыночной трансформации. – Харьков: БизнесИнформ, 2000.
2. *Архієреєв С. І.* Трансакційний сектор економіки України. – Харків, 2003.
- 2-а. *Бахтарі Е. А.* Роль теорема Коуза в становленні нового інституціоналізму в другій половині ХХ ст. – Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.04. – Київ, 2006. – 16 с. [Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана].
3. *Белоусенко М. В., Дементьев В. В.* Иерархия экономической организации: генезис «центрального контрактного агента» // Проблемы і перспективи розвитку банківської системи України: Зб. наук. праць. – Суми, 2004.
4. *Белоусенко М. В.* Трансакции и технологии: проблема объединения // Постсоветский институционализм. – Донецк: Изд-во «Каштан», 2005. – С. 205-227.
5. *Беляев А. А., Комяков А. Н.* Институциональные аспекты как предпосылки экономической трансформации переходного периода // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 55. – Донецк, 2003.
6. *Беляев А. А., Синельник А. В.* Экономическая власть и безопасность: институциональный аспект // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 70. – Донецк, 2004.
7. *Беляев О. О.* Інституціональні складові формування ринкової економіки // Проблеми формування ринкової економіки. – Київ, 2002.
8. *Биконя С. Ф.* Еволюційно-інституційна теорія трансформаційних змін в Україні // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 70. – Донецк, 2004.

9. *Биконя С. Ф.* Трансформація української економіки в аспекті нової інституціональної теорії // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 89-2. – Донецк, 2005.
10. *Бочан И.* Институциональная теория развития частного сектора экономики Украины // Экономика Украины. – 2003. – № 10.
11. *Бочан И. О.* Основи теорії суспільного вибору. – Львів: Діалог, 1998.
12. *Бочан И. О.* Приватний сектор сучасної економіки (інституціональний підхід). – Львів, 2000.
13. *Булеев И. П.* Управление транзакционными издержками в переходной экономике. – Донецк, 2002.
14. *Вишневский В. В., Веткин А. С.* Уклонение от уплаты налогов и рациональный выбор налогоплательщика // Вопр. экономики. – 2004. – № 2.
15. *Влияние современной институциональной теории на развитие экономической науки (материалы теоретико-методологического семинара)* // Экон. теория. – 2004. – № 3.
16. *Гайдай Т. В.* Інституційно-еволюційний підхід у дослідженні суті та суперечностей перехідних економік // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 89-1. – Донецк, 2005.
17. *Гайдай Т.* Неинституционализм и его аналитико-исследовательский потенциал // Экономика Украины. – 2003. – № 9.
18. *Геец В. М.* Взаимодействие доверия и развития // Экон. теория. – 2005. – № 2.
19. *Григорян Г. М.* Собственность: история и современность. – Харьков, 2002.
20. *Гриценко А. А.* Институциональная архитектура: объект, теория и методология // Постсоветский институционализм. – Донецк: Изд-во «Каштан», 2005. – С.49-74.
21. *Гриценко А. А.* Совместно-разделенные отношения: труд, собственность и власть // Экономика Украины. – 2003. – № 3.
22. *Гриценко О. А.* Менталитет как категория институциональной экономики // Экон. теория. – 2005. – № 1.
23. *Гурнак А. А.* Заемный капитал и его влияние на систему экономической власти на корпоративном предприятии // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 55. – Донецк, 2003.
24. *Дементьев В. В.* Экономика как система власти. – Донецк: Изд-во «Каштан», 2003. – 404 с.
25. *Дерлиця А. Ю.* Державний бюджет в умовах демократії (домінанти суспільного вибору та реалії бюджетного процесу). – Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01. – Тернопіль, 2003. – (Тернопільська академія народного господарства).
26. *Дугинец А. В.* Особенности формирования транзакционных издержек экономической интеграции // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 70. – Донецк, 2004.
27. *Євтушенко В. А.* Еколого-економічні відносини в системі суспільного вибору. – Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.01. – Харків, 2003. – (Харків. нац. ун-т ім. В. Каразіна).
28. *Задорожный Г. В.* Собственность и экономическая власть. – Харьков, 1996.
29. *Замазий О. В.* Проблемы учета транзакционных издержек в деятельности субъектов хозяйствования // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 70. – Донецк, 2004.
30. *Зінченко Я. В.* Трансакційні витрати формування та розвитку фондового ринку. – Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.01. – Харків, 2004. – (Харків. нац. ун-т ім. В. Каразіна.).
31. *Институциональная архитектура и механизмы экономического развития* // Экон. теория. – 2005. – № 1.

- 31-а. *Институциональная экономика: Новая институциональная теория: Учебник / Под общ. ред. А. А. Аузана. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 416 с.*
32. *Институційна архітектоніка та механізм економічного розвитку: матеріали наукового симпозиуму. – Харків, 2005. (Харків. нац. ун-т ім. В. Каразіна; Ін-т екон. та прогнозів. НАН України).*
33. *Йохна М. А. Неоінституціональна теорія позалегальної економіки: сутність та можливості використання для подолання кризових явищ в Україні // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 55. – Донецк, 2003.*
34. *Йохна Н. А. Основные институциональные концепции: сущность, особенности и классификации // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 70. – Донецк, 2004.*
35. *Карасева Ю. М. Особенности действия механизма общественного выбора при формировании бюджетного механизма Украины // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 55. – Донецк, 2003.*
36. *Клишова Е. В. Общественная рациональность: сущность и механизм формирования // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 89-1. – Донецк, 2005.*
37. *Коврига А. В. Институционализм: новая эпистемологическая стратегия политической экономики // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 55. – Донецк, 2003.*
38. *Кричевская Т. А. Институт доверия в монетарных координатах // Экон. теория. – 2004. – № 3.*
39. *Круш П. В. Деякі проблеми демократичного устрою держави с позиції теорії суспільного вибору // Теоретичні та прикладні питання економіки. – Вип. 5. – Київ, 2004.*
40. *Круш П. В., Максименко І. А. Нова інституціональна теорія і трансформаційні процеси в економіці України // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 55. – Донецк, 2003.*
41. *Кузьминов С. В. Трансакційні витрати: механізм формування та впливу на економічну циклічність. – Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.01.01. – Днепропетровськ, 2001. – (Нац. гірн. акад. України).*
42. *Курносенко М. Ю. Ринок інститутів в контексті теорії суспільного вибору // Теорії мікро-макроекономіки. – Вип. 11. – Київ, 2002.*
43. *Лазня І. В. Відносини власності в умовах формування ринкової економіки в Україні. – К.: Логос, 1997.*
44. *Липов В. В. Мотивація інституціональних змін у трансформаційній економіці. – Харків: Вид-во НФаУ, 2004.*
45. *Лопатинский Ю. А. Институциональная методология аграрных трансформаций // Экон. теория. – 2004. – № 4.*
46. *Лоцихін О. М. Інституціональні фактори трансформації перехідної економіки // Економіка та підприємництво. – Вип. 3. – Київ, 1999.*
47. *Лутай Л. А. Дисциплинарная власть и ее влияние на развитие трудового коллектива // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 89-2. – Донецк, 2005.*
48. *Ляшенко В. И. Алгоритмическая замкнутость экономических институтов как механизм противодействия коррупции // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 70. – Донецк, 2005.*
49. *Ляшенко В. И. Институциональные ловушки переходной экономики // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 89-1. – Донецк, 2005.*
50. *Макухін Г. А. Оцінка трансакційних витрат підприємства. – Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01. – Луганськ, 2005. – (Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля).*

51. *Малый И. И.* Институциональные изменения распределения экономических факторов в транзитивной экономике // Экон. теория. – 2004. – № 1.
52. *Малий І. Й.* Інституційні аспекти приватизації в Україні // Економіко-правові проблеми трансформації відносин власності в Україні. – Київ, 1997.
53. *Мельник Л. Ю., Корецький М. Х.* Держава і власність. – Дніпропетровськ, 2002.
54. *Мельник Л. Ю., Корецький М. Х.* Економіка, власність і підприємництво. – Дніпропетровськ, 2002.
55. *Меркулова Т. В.* Налоговое поведение: институциональные аспекты анализа // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 89-3. – Донецк, 2005.
56. *Назарова Г. В.* Організаційні структури управління корпораціями. – Харків: ХДЕУ, 2004.
57. *Нестеренко О.* Сучасна інституціональна парадигма економічної науки // Вісник КНУ. – Економіка. – Вип. 49. – Київ, 2001.
58. *Новицкий В.* Институционализм в диалектике современного экономического развития // Экономика Украины. – 2005. – № 7.
59. *Носова О. В.* Институциональные проблемы и институциональные адаптации финансового рынка в условиях асимметрии информации и искаженности институциональных стимулов // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 70. – Донецк, 2004.
60. *Носова О. В.* Институциональные противоречия переходной экономики // Экон. теория. – 2004. – № 3.
61. *Носова О. В.* Институциональный анализ и его применение в экономической теории // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 89-1. – Донецк, 2005.
62. *Постсоветский институционализм* / Под ред. Р. М. Нуреева, В. В. Дементьева. – Донецк: Изд-во «Каштан», 2005. – 480 с.
63. *Прутська О. О.* Інституціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці. – К.: Логос, 2003.
64. *Прутська О. О.* Фактор влади в економіці // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 2.
65. *Пустовийт Р. Ф.* Институциональная специфика и исследование внутрифирменных отношений «принципал-агент» // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 89-2. – Донецк, 2005.
66. *Пустовийт Р.* Сравнительный анализ неоинституциональной и неоклассической теорий // Экономика Украины. – 2005. – № 4.
67. *Рибалкін В. О., Лазня І. В.* Теорія власності. – К.: Логос, 2000.
68. *Самойленко Е. Г.* Теневая экономика: подходы к классификации и структуризации // Економіка: проблеми теорії та практики. – Вип. 172. – Донецьк, 2003.
69. *Сараева И. Н.* Институциональные проблемы предпринимательского сектора экономики: системно-методологический поход. – Одесса, 2002.
70. *Семенова Т. В.* Трансакційні витрати іноземного інвестування в Україні та шляхи їх скорочення: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.01. – Донецьк, 2001. (Донецьк. нац. ун-т).
71. *Соколовский Д. Б.* Моделирование кооперации субъектов взаимоотношений «принципал – агент – контролер» // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 89-2. – Донецк, 2005.
72. *Соколовский Д. Б.* Факторы возникновения нелегальности в системе внутрифирменных взаимоотношений // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 55. – Донецк, 2003.

73. *Сохецька А. В.* Інституційні фактори економічного зростання в умовах переходу України до ринку. – Автореф. дис ... канд. екон. наук: 08.01.01. – Львів, 2003. (Львів. нац. ун-т ім. І. Франка).
74. *Тамилина Л. В.* Исследование роли институциональных детерминантов экономического роста в странах с переходной экономикой // Постсоветский институционализм. – Донецк: Изд-во «Каштан», 2005. – С. 309-325.
75. *Тарасевич В. Н.* Институциональная теория: методологические поиски и гипотезы // Экон. теория. – 2004. – № 2.
76. *Тарасевич В. Н.* Институциональная эволюция: от протоинститутов – к институтам // Экон. теория. – 2005. – № 1-2.
77. *Тарасенко А. В.* Власть в корпоративном управлении // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 89-2. – Донецк, 2005.
78. *Тимошенко И. В., Нащекина О. Н.* Система образования как объект исследования экономической теории: от классической к новой институциональной теории // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 89-3. – Донецк, 2005.
79. *Ткач А. А.* Інституціональні основи ринкової інфраструктури. – К.: Об'єдн. ін-т економіки НАНУ, 2005.
80. *Ткаченко Н. И., Самойленко Е. Г.* Институциональные аспекты функционирования монополий и теневой ренты в недропользовании // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 89-1. – Донецк, 2005.
81. *Усачева В. В.* Оценка состояния организационной культуры микросистемы // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 89-2. – Донецк, 2005.
82. *Фесечко В. В.* Собственность: сущность, форма, содержание. – Донецк, 2003.
83. *Фуруборн Э., Рихтер Р.* Институты и экономическая теория: Достижения новой институциональн. экон. теории. – С.-Петербург: Изд. дом С.-Петербург. гос. ун-та, 2005. – 550 с.
84. *Холод Н. И.* Незавершеність інституційного середовища як основна причина негативних процесів у сфері розподілу доходів населення // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 89-3. – Донецк, 2005.
85. *Чапала М. Г., Иванов А. Г.* Трансакционные издержки финансово-промышленной группы // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. – Серия экономическая. – Вып. 55. – Донецк, 2003.
86. *Чаусовский А.* Формальное и неформальное в экономике. – Донецк, 2001.
87. *Шовкун И. А.* Предпосылки инновационного развития экономики с позиций институционального подхода // Экономическая теория. – 2004. – № 4.
88. *Юхименко П. І., Безпечна І. В.* Інституційні передумови ринкової трансформації агросектору України. – Біла Церква, 2005.
89. *Якубенко В. Д.* Базисні інститути у трансформаційній економіці. – К.: КНЕУ, 2004.
90. *Яременко О.* Переходные процессы в экономике Украины: институциональный аспект. – Харьков: Основа, 1997.
91. *Blaug M.* The methodology of economics: or how economists explain. – NY: Cambridge University Press, 1994. – P. 110.
92. *Eggertsson T.* Neoinstitutional Economics / The New Palgrave Dictionary of Economics and the Law. – V. 2. – London: The Macmillan Press Limited, 1997. – P. 665.
93. *Olson V.* Power and Prosperity: Outgrowing Communist and Capitalist dictatorships. – New York: Basic books, 2000. – P. 59.

Одержано 16.05.2007.